

NEVAINĪGUMA PREZUMPCIJAS NOZĪME UN IETEKME UZ PIERĀDĪJUMU IEGŪŠANU

THE ROLE OF THE PRESUMPTION OF INNOCENCE AND ITS IMPACT ON OBTAINING EVIDENCE

Oskars Kulmanis, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras pasniedzējs,
doktorants

Summary

The understanding of the presumption of innocence has been developing since the Roman Empire. This principle and the right not to incriminate oneself are recognised as an international standard which lies at the heart of the notion of a fair procedure. The right not to incriminate oneself is significant with regard to the evidence, which is obtained through methods of coercion or oppression in defiance of the will of the accused. Since handwriting and voice samples do not exist independently from the will of the suspect, if these were to be obtained in covert or investigative measures, it is essential that the right not to incriminate oneself is respected.

Atslēgvārdi: nevainīguma prezumpcija, tiesības neliecināt pret sevi, pierādījumu iegūšana ar piespiešanas vai apspiešanas metodēm, salīdzināmo paraugu iegūšana

Keywords: presumption of innocence, right not to incriminate oneself, obtaining of evidence by coercion or oppression, obtaining of samples

Ievads

Kriminālprocesa mērķa sasniegšanas neatņemama sastāvdaļa ir arī nevainīguma prezumpcijas ievērošana. Šis princips savu nozīmi ieguva jau Romas impērijas laikā. Nevainīguma prezumpcijā ietilpstošās tiesības neliecināt pret sevi ir nozīmīgs taisnīga procesa garants, kas noteiktos apstākļos nosaka īpašus pierādījumu iegūšanas nosacījumus. Jautājums par tiesību neliecināt pret sevi saturu ir pētīts tiesību zinātnē un ir nostiprināts Augstākās tiesas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē. Taču prakse un kriminālprocesa tiesību zinātnes attīstība ir radījusi vairākus nozīmīgus ar nevainīguma prezumpciju saistītus tiesību jautājumus.

Tiesības neliecināt pret sevi nav absolūtas. Personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, ir pienākums izsniegt tādus salīdzināmos paraugus, kas pastāv neatkarīgi no viņas gribas. Taču citāda ir situācija ar salīdzināmajiem paraugiem, kas pastāv tikai atkarībā no personas gribas. Nevainīguma prezumpcija neierobežo šādu salīdzināmo paraugu iegūšanu, taču tai ir jānotiek, stingri ievērojot no šā principa izrietošos nosacījumus. Raksta turpinājumā par nosacījumiem, kas ir būtiski šādu salīdzināmo paraugu iegūšanā.

1. Nevainīguma prezumpcijas saturs

Laika gaitā nevainīguma prezumpcija ir nostiprinājusi savu procesuālo nozīmi. Lai pilnīgāk atspoguļotu šā principa saturisko izpratni un nozīmi, visupirms uzmanība tiks vērsta uz šā principa saturu normatīvajos tiesību aktos.

Tiesību zinātnē ir apkopoti starptautiska un Eiropas Savienības līmeņa normatīvie dokumenti, kuros reglamentēta nevainīguma prezumpcija,¹ tāpēc šajā rakstā tiks atspoguļoti tikai tie, kas nepieciešami, lai sasniegtu pētījuma mērķi.

Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas² (turpmāk – Eiropas Cilvēktiesību konvencija) 6. panta 1. punktā noteikts, ka ikvienam ir tiesības, nosakot civilo tiesību un pienākumu vai viņam izvirzītās apsūdzības pamatotību, uz taisnīgu un atklātu lietas savlaicīgu izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā likumā noteiktā tiesā. Savukārt atbilstoši 6. panta 2. punktam ikviens, kas tiek apsūdzēts kriminālnoziedzumā, tiek uzskatīts par nevainīgu, kamēr viņa vaina netiek pierādīta saskaņā ar likumu.

Pamattiesību līmenī Latvijas Republikā nevainīguma prezumpcija nostiprināta Satversmes³ 92. panta otrajā teikumā, kuram atbilstoši ikviens uzskatāms par nevainīgu, iekams viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu.

Kā kriminālprocesuāls princips nevainīguma prezumpcija nostiprināta Kriminālprocesa likuma⁴ 19. pantā. Saskaņā ar šā panta pirmo daļu neviena persona netiek uzskatīta par vainīgu, kamēr tās vaina noziedzīga nodarījuma izdarīšanā netiek konstatēta šajā likumā noteiktajā kārtībā. Savukārt atbilstoši šā panta otrajai daļai personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, nav jāpierāda savs nevainīgums.

Arī likuma “Par tiesu varu”⁵ 23. pantā nostiprināta nevainīguma prezumpcija kā lietu izskatīšanas pamatprincips, saturiski uzsverot Kriminālprocesa likuma 19. panta pirmajās trīs daļās noteikto.

Atzīmējami arī Prokuratūras likuma⁶ 5. pantā nostiprinātie prokurora darbības pamatprincipi, kas noteic, ka prokurors lēmumus pieņem patstāvīgi un vienpersoniski, pamatojoties uz savu pārliecību un likumiem, ievērojot personu vienlīdzību likuma un tiesas priekšā, nevainīguma prezumpciju, patiesību un likumību.

No iepriekšminētā secināms, ka nevainīguma prezumpcija kā kriminālprocesuāls pamatprincips nosaka procesuālu kārtību un uzliek pienākumu kopumu izmeklētājiem, prokuroriem un arī tiesai. Šis pienākumu kopums var izpausties kā pienākums veikt noteiktas izmeklēšanas darbības tikai noteiktā veidā, kā arī ierobežot to veikšanu.

Turpmāk par nevainīguma prezumpcijas aspektu – tiesībām neliecināt pret sevi jeb tiesībām uz pašneapsūdzēšanu.⁷

¹ Sk.: Strada-Rozenberga K. Nevainīguma prezumpcija: kas tā ir, ko un kāpēc paredz? Grām.: Satversmē nostiprināto vērtību aizsardzība: dažādu tiesību nozaru perspektīva. Latvijas Universitātes 77. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 34.–35. lpp.

² Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950.

³ Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. [22.03.2019. red.].

⁴ Kriminālprocesa likums. Pieņemts 21.04.2005. [01.01.2022. red.].

⁵ Likums “Par tiesu varu”. Pieņemts 15.12.1992. [17.12.2020. red.].

⁶ Prokuratūras likums. Pieņemts 19.05.1994. [06.10.2021. red.].

⁷ Sk.: Strada-Rozenberga K. Nevainīguma prezumpcija: kas tā ir, ko un kāpēc paredz? 2019, 36.–37. lpp.

Viens no svarīgākajiem uz nevainīguma prezumpcijas saturā ietilpstošo vērtību nostiprināšanu vērštajiem tiesību aktiem Eiropas Savienībā ir Direktīva 2016/343⁸ par to, lai nostiprinātu konkrētus nevainīguma prezumpcijas aspektus un tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā kriminālprocesā. No Komisijas priekšlikuma Direktīvai 2016/343 izriet, ka Eiropas Savienības likumdevējs vēlējas nostiprināt un garantēt tiesību uz nevainīguma prezumpciju efektīvu piemērošanu kriminālprocesā, integrējot Savienības tiesībās Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūru attiecībā uz Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta 2. punkta ievērošanu. Savienības likumdevējs skaidri pauda savu vēlmi veicināt Hartas 6., 47. un 48. panta piemērošanu, pamatojoties uz Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pantu, kā to interpretējusi Eiropas Cilvēktiesību tiesa.⁹

Direktīvas 2016/343 preambulas 24. apsvērumā noteikts, ka tiesības klusēt ir nevainīguma prezumpcijas būtisks aspekts un tām vajadzētu kalpot par aizsardzības līdzekli, lai persona neliecinātu pret sevi. Atbilstoši Direktīvas preambulas 25. apsvērumam tiesības neliecināt pret sevi ir viens no būtiskiem nevainīguma prezumpcijas aspektiem. Lūdzot aizdomās turēto vai apsūdzēto izteikties vai atbildēt uz jautājumiem, viņu nedrīkstētu piespiest sniegt pierādījumus, dokumentus vai informāciju, kas varētu novest pie tā, ka persona liecina pret sevi.

Direktīvas 2016/343 preambulas 26. apsvērumā noteikts, ka tiesības klusēt un tiesības neliecināt pret sevi būtu jāattiecinā uz jautājumiem, kas attiecas uz noziedzīgo nodarījumu, par kura izdarīšanu persona tiek turēta aizdomās vai apsūdzēta, nevis, piemēram, uz jautājumiem par aizdomās turētā vai apsūdzētā identifikāciju. Saskaņā ar Direktīvas preambulas 27. apsvērumu tiesības klusēt un neliecināt pret sevi nozīmē arī to, ka kompetentajām iestādēm nevajadzētu aizdomās turētajiem vai apsūdzētajiem likt sniegt informāciju, ja personas nevēlas to darīt. Lai noteiktu, vai ir pārkāptas tiesības klusēt un neliecināt pret sevi, būtu jāņem vērā Eiropas Cilvēktiesību tiesas sniegtā tiesību klusēt interpretācija saskaņā ar Eiropas Cilvēktiesību konvenciju.

Saskaņā ar Direktīvas preambulas 29. apsvērumu tiesību neliecināt pret sevi izmantošanai nebūtu jātraucē kompetentajām iestādēm vākt pierādījumus, kuri var tikt likumīgi iegūti no aizdomās turētā vai apsūdzētā, izmantojot tiesiskus piespiedu līdzekļus, un kuri pastāv neatkarīgi no aizdomās turētā vai apsūdzētā gribas, piemēram, materiālus, kas iegūti saskaņā ar tiesas rīkojumu, materiālus, attiecībā uz kuriem ir spēkā juridiskas saistības tos glabāt un sniegt pēc pieprasījuma, izelpas, asins un urīna paraugus un ķermeņa audu paraugus DNS analīzes veikšanai.

Direktīvas 2016/343 preambulas 45. apsvērumā uzsvērts, ka, novērtējot aizdomās turēto vai apsūdzēto liecības vai pierādījumus, kas iegūti, pārkāpjot viņu tiesības klusēt vai tiesības neliecināt pret sevi, tiesām un tiesnešiem būtu jāievēro tiesības uz aizstāvību un procesa taisnīgums. Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūra procesu uzskata par pilnībā netaisnīgu, ja kriminālprocesā nozīmīgu faktu pierādīšanai tiek pieļautas liecības, kas ir iegūtas spīdzināšanas vai sliktas izturēšanās ceļā, pārkāpjot

⁸ Eiropas Parlamenta un Padomes 2016. gada 9. marta Direktīva (ES) 2016/343 par to, lai nostiprinātu konkrētus nevainīguma prezumpcijas aspektus un tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā kriminālprocesā.

⁹ Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvai par to, lai nostiprinātu nevainīguma prezumpcijas un tiesību piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā konkrētus aspektus kriminālprocesā, 13.–17. punkts. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A52013P-C0821&qid=1603366606462> [aplūkots 24.01.2022.].

Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 3. pantu. Saskaņā ar ANO Konvenciju pret spīdzināšanu un citiem nežēlīgas, necilvēcīgas vai pazemojošas izturēšanās vai sodīšanas veidiem neviens izteikums, par kuru ir konstatēts, ka tas iegūts ar spīdzināšanu, nebūtu jāizmanto kā pierādījums nevienā procesā, izņemot pret spīdzināšanā apsūdzēto personu, lai pierādītu, ka šāds izteikums ticis izdarīts.

Direktīvas 2016/343 6. panta 1. punktā noteikts, ka dalībvalstis nodrošina, ka pienākums pierādīt aizdomās turēto vai apsūdzēto vainu ir apsūdzībai. Tas neskar nedz tiesneša vai kompetentās iestādes pienākumu meklēt vainu apstipriņošus un attaisnojošus pierādījumus, nedz aizstāvības tiesības iesniegt pierādījumus saskaņā ar piemērojamām valsts tiesībām.

Direktīvas 7. pantā noteiktas tiesības klusēt un neliecināt pret sevi. Atbilstoši šā panta 1. punktam dalībvalstis nodrošina, ka aizdomās turētajiem un apsūdzētajiem ir tiesības klusēt attiecībā uz noziedzīgo nodarījumu, par kura izdarīšanu tos tur aizdomās vai apsūdz. Šā panta 2. punkts noteic, ka dalībvalstis nodrošina, ka aizdomās turētajiem un apsūdzētajiem ir tiesības neliecināt pret sevi. Direktīvas 7. panta 3. punkts noteic, ka fakts, ka tiek izmantotas tiesības neliecināt pret sevi, neliedz kompetentajām iestādēm vākt pierādījumus, kurus var likumīgi iegūt, izmantojot tiesiskus piespiedu līdzekļus, un kuri pastāv neatkarīgi no aizdomās turēto vai apsūdzēto gribas.

No Direktīvas 2016/343 preambulas 24.–27. apsvēruma, tos skatot kopsakarā ar 7. pantu, izriet, ka tiesības klusēt plašākā nozīmē ir procesuāla garantija personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, kas nodrošina viņas tiesības neliecināt pret sevi. Teiktais nav tulkojams šauri un nav attiecināms tikai uz personas sevi inkriminējošu paskaidrojumu sniegšanu. Šī garantija novērš, ka persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, pret viņas gribu sniedz sevi inkriminējošus pierādījumus.

Atbilstoši Direktīvas 10. panta 1. un 2. punktam: 1) dalībvalstis nodrošina, lai aizdomās turētajiem un apsūdzētajiem būtu efektīvi tiesiskās aizsardzības līdzekļi, ja tiek pārkāptas viņu tiesības, kas noteiktas saskaņā ar šo direktīvu; un 2) neskarot valstu noteikumus un sistēmas attiecībā uz pierādījumu pieļaujamību, dalībvalstis nodrošina, ka, izvērtējot liecības, ko snieguši aizdomās turētie vai apsūdzētie, vai pierādījumus, kas iegūti, pārkāpjot tiesības klusēt vai neliecināt pret sevi, tiek ievērotas tiesības uz aizstāvību un taisnīga procesa princips.

Direktīva 2016/343 Kriminālprocesa likumā ieviesta ar grozījumiem Kriminālprocesa likumā (likumprojekts Nr. 1118/Lp12), kas pieņemti 2018. gada 27. septembrī un stājās spēkā 2018. gada 25. oktobrī.

Eiropas Savienības Tiesa ir atzinusi, ka Direktīvas 2016/343 mērķis, kā tas izriet no tās 9. apsvēruma un 1. panta, ir paredzēt kopējus minimālos noteikumus, kas ir piemērojami kriminālprocesā un attiecas uz konkrētiem nevainīguma prezumpcijas aspektiem un tiesībām piedalīties klātienē lietas izskatīšanā.^{10,11} Tādējādi Direktīvas 2016/343 7. pantā ir noteikti daži kopēji noteikumi, kas reglamentē tiesības klusēt un tiesības neliecināt pret sevi. Šādā kontekstā 7. panta 4. punktā ir norādīts, ka dalībvalstis var atļaut to tiesu iestādēm, pieņemot notiesājošu spriedumu, ņemt vērā aizdomās turētā

¹⁰ EST 05.09.2019. spriedums lietā C-377/18, AH, 38. punkts.

¹¹ EST 13.02.2020. spriedums lietā C-688/18, TX un UV, 29. punkts.

un apsūdzētā sadarbību.¹² Ņemot vērā ar Direktīvu 2016/343 izvirzītā saskaņošanas mērķa minimālo raksturu, to nevar interpretēt kā pilnīgu un izsmeļošu instrumentu.¹³

Atbilstoši tiesību vēsturē paustajam principu, ka apsūdzēto uzskata par nevainīgu tiesas priekšā, krimināltiesībās ievieša 15. Romas impērijas imperators Antonijs Pijs (latīņu: *Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus Pius*).¹⁴ Šis princips uzsver no nevainīguma prezumpcijas izrietošo pierādīšanas pienākuma aspektu, ka apsūdzētā vainīguma pierādīšana tiesas priekšā gulstas uz apsūdzības uzturētāju.

Tiesības klusēt un tiesības neliecināt pret sevi ir pietiekami plaši pētītas.

Eiropas Kopienu Komisijas Zaļajā grāmatā par nevainīguma prezumpciju uzsvērts: tas, kā klasificē nevainīguma prezumpciju, ir atkarīgs no tiesību sistēmas. Komisija to ir ietvērusi to procesuālo garantiju vidū, kuras attiecas uz pierādījuma iegūšanu un izmantošanu. Tas ir tāpēc, ka dažas ar nevainīguma prezumpciju saistītās tiesības daudzās tiesību sistēmās ir saistītas ar pierādījumu iegūšanu un izmantošanu (piemēram, mutvārdu liecības un dokumentārie pierādījumi). Pierādīt apsūdzētā vainu ir valsts pienākums, un visas šaubas ir par labu apsūdzētajam. Viņam ir tiesības atteikties atbildēt uz jautājumiem. Parasti netiek gaidīts, lai viņš sniegtu pierādījumus pret sevi. Nevainīguma prezumpcija ietver tiesības neliecināt pret sevi, un tās savukārt ietver tiesības klusēt un nebūt spiestam sniegt savas vainas pierādījumus.¹⁵

Tiesību zinātnē atzīts, ka liegums uzlikt pierādīšanas pienākumu uz personām, kas bauda tiesības uz aizstāvību, skatāms kopsakarā ar šo personu tiesībām neliecināt un nesniegt sevi inkriminējošu (apsūdzošu) informāciju (datus, materiālus utt.).¹⁶

Tiesības neliecināt pret sevi ir būtisks nevainīguma prezumpcijas aspekts. Aicinot aizdomās turēto vai apsūdzēto izteikties vai atbildēt uz jautājumiem, viņu nedrīkstētu piespiest sniegt pierādījumus, dokumentus vai informāciju, kas varētu novest pie tā, ka persona liecina pret sevi (šī prasība gan nav attiecināma uz jautājumiem par personas identifikāciju).¹⁷ Nevainīguma prezumpcija cita starpā nodrošina aizsardzību pret nepamatota spēka pielietošanu, kā arī atbilstošu apiešanos ar personu procesa laikā.¹⁸

Tiesības klusēt sevi ietver tiesības klusēt tiešā nozīmē jeb tiesības uz klusēšanu; tiesības neliecināt; tiesības neizsniegt priekšmetus, dokumentus vai citus pierādījumus; tiesības nesniegt paraugus; tiesības neatzīt vainu; tiesības paļauties, ka ar personas tiesību klusēt izmantošanu netiks pamatota apsūdzība. Tiesības klusēt ir

¹² EST 24.09.2019. rīkojums lietā C-467/19 *Spetsializirana prokuratura*, 32., 33. punkts.

¹³ EST 13.02.2020. spriedums lietā C-688/18 TX un UV, 30. punkts.

¹⁴ Bury J. B. A history of the Roman Empire from its foundation to the death of Marcus Aurelius (27 B.C.–180 A.D.). New York Harper, 1893, p. 527. Pieejams: <https://archive.org/details/historyofromanem00buryuoft/page/526/mode/2up> [aplūkots 24.01.2022.].

¹⁵ Eiropas Kopienu Komisijas Zaļā grāmata par nevainīguma prezumpciju, 1.1., 2., 2.4. punkts. Pieņemta 26.04.2006. Pieejama: [https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/api/files/COM\(2006\)174_0/de00000000796926?rendition=false](https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/api/files/COM(2006)174_0/de00000000796926?rendition=false) [aplūkots 24.01.2022.].

¹⁶ Strada-Rozenberga K. Kriminālprocesa likuma 19. panta komentārs. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. Zinātniska monogrāfija prof. K. Stradas-Rozenbergas zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 91. lpp.

¹⁷ Kūtris G. Mantas konfiskācija un nevainīguma prezumpcija. Grām.: Tiesību zinātnes uzdevumi, nozīme un nākotne tiesību sistēmās. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 7. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 358. lpp.

¹⁸ Strada-Rozenberga K. Nevainīguma prezumpcija: kas tā ir, ko un kāpēc paredz? 2019, 43. lpp.

attiecināmas uz personu inkriminējošo informāciju šā jēdziena plašākajā izpratnē.¹⁹ Tiesības neliecināt pret sevi nav absolūtas.²⁰

No nevainīguma prezumpcijas izrietošās tiesības neliecināt pret sevi tieši attiecas uz ziņu par faktiem iegūšanu un vispārinātā veidā nosaka striktus nosacījumus tam, kā procesuālajās darbībās var iesaistīt personu ar tiesībām uz aizstāvību un kādas ziņas par faktiem no šīs personas var iegūt.

Tiesības klusēt un tiesības neliecināt pret sevi jeb pašneapsūdzēšanas privilēģija ir saistīti jēdzieni, bet ne sinonīmi.²¹ Tiesības nesniegt sevi inkriminējošu (atmaskojošu) informāciju vai cita veida pierādījumus pamatā tiek skatītas kā aizliegums kompetentajām personām piespiešanas vai citā neatbilstošā veidā iedarboties uz personas gribu, tādējādi piespiežot viņu sadarboties savas apsūdzības pierādīšanā.²² Šī situācija nošķirama no tādu materiālu iegūšanas, kas pastāv neatkarīgi no personas gribas jeb kuru izveidē nav nepieciešama viņa aktīva piedalīšanās (gribas izpausme), piemēram, bioloģiskā materiāla ieguve. Attiecībā uz šādu materiālu (piemēram, asins paraugi) iegūvi, arī piespiedu kārtā, netiek saskatīts pašneapsūdzēšanas tiesību pārkāpums. Tā tiek atzīta par cilvēktiesībām atbilstošu, ja vien ir samērīga ar tiesību personiskās dzīves neaizskaramības aizsardzības nepieciešamību saskaņā ar Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 8. pantu.²³

2. Salīdzināmo paraugu iegūšana un nevainīguma prezumpcija

Turpmāk par salīdzināmo paraugu iegūšanu no personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību. Kā jau tika atzīmēts, atbilstoši Direktīvas 2016/343 7. panta 3. punktam nevainīguma prezumpcija neliedz kompetentajām iestādēm iegūt pierādījumus. To iegūšanai jānotiek, ievērojot no šā un citiem kriminālprocesa pamatprincipiem izrietošās garantijas, pretējā gadījumā defektīvi iegūtie pierādījumi var tikt atzīti par absolūti nepieļaujamiem. Par nevainīguma prezumpcijas ievērošanu būtu jāpārlicinās pierādījumu pārbaudē.

Tāpat ir stabili nostiprinājies, ka tādu salīdzināmo paraugu iegūšana, kas pastāv neatkarīgi no personas gribas, nav aizliegta un nav pretēja nevainīguma prezumpcijai. Atzīmējams, ka, iegūstot šāda veida salīdzināmos paraugus, ir jāņem vērā spīdzināšanas un cietsirdīgas izturēšanās aizliegums, kas nostiprināts Eiropas Cilvēktiesību

¹⁹ Berezins A. Kriminālprocesuālā pamattiesība klusēt: saturs un problemātika. Jurista Vārds, 19.12.2017., Nr. 52 (1006). Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/271910-kriminalprocesuala-pamattiesiba-kluset-saturs-un-problematika/> [aplūkots 26.01.2022.].

²⁰ Leja M. Tiesības neliecināt pret sevi. Jurista Vārds, 06.08.2013., Nr. 32 (783). Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/258738-tiesibas-neliecinat-pret-sevi/> [aplūkots 26.01.2022.].

²¹ Strada-Rozenberga K. Nevainīguma prezumpcija – ES minimālie standarti un Latvijas kriminālprocess. Grām.: Konstitucionālās vērtības mūsdienu tiesiskajā telpā I. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016, 203. lpp.

²² Strada-Rozenberga K. Juridisko personu nevainīguma prezumpcija kriminālprocesā. Grām.: Autoru kolektīvs. Juridisko personu publiski tiesiskā atbildība: aktualitātes, problēmas un iespējamie risinājumi. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 56. lpp.

²³ Sayers D. The new Directive on the presumption of innocence: protecting the “golden thread”. 2015. gada 15. novembris. Pieejams: <http://eulawanalysis.blogspot.com/2015/11/the-new-directive-on-presumption-of.html>. Citēts pēc: Strada-Rozenberga K. Nevainīguma prezumpcija – ES minimālie standarti un Latvijas kriminālprocess. 2016, 203.–204. lpp.

konvencijas 3. pantā. Proti, pat nevainīguma prezumpcijas ievērošanas gadījumā nesamērīga un situācijai neatbilstoša spēka izmantošana šāda veida salīdzināmo paraugu iegūšanā var izraisīt iegūto pierādījumu absolūtu nepieļaujamību.

Turpmāk par tādu salīdzināmo paraugu, piemēram, balss vai rokraksta paraugu, iegūšanu, kas pastāv atkarībā no personas gribas. Tiesību zinātnē ir norādīts: lai gan personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, nav pienākums izsniegt šādus paraugus, tas neliedz izmeklēšanas iestādēm tos iegūt bez personas sadarbības, veicot citas izmeklēšanas vai speciālās izmeklēšanas darbības.²⁴

Pirms pievēršanās Eiropas Cilvēktiesību tiesas paustajām atziņām, atzīmējams, ka tās paustas par inkriminējošu paskaidrojumu sniegšanu. Taču to jēga nevar tikt uztverta šauri, attiecinot tikai uz konkrētu pierādījumu veidu. Eiropas Cilvēktiesību konvencijā nostiprinātās garantijas to būtībā ir vērstas uz taisnīga procesa nodrošināšanu. Tāpēc to izpratne būtu ievērojama, aplūkojot taisnīga procesa būtību un tam atbilstošu pierādījumu iegūšanu kopumā.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzīst, ka tiesības klusēt un tiesības neliecināt pret sevi ir vispāratzīts starptautisks standarts, kas ir viens no taisnīga procesa elementiem atbilstoši Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pantam. Tā pamatojums ir apstākļi, kas saistīts ar aizsardzību pret neatbilstošu varas iestāžu veiktu apsūdzētā piespiešanu un, sasniedzot šā panta mērķi, novērstu tiesiskuma kļūdas (*miscarriage of justice*). Tiesības sevi neapsūdzēt krimināllietā nosaka apsūdzības uzturētājam pienākumu pierādīt izvirzīto apsūdzību, neizmantojot tādus pierādījumus, kas iegūti ar piespiešanas metodēm un pretēji apsūdzētās personas gribai. Nosakot, vai procesā ir liegtas personas tiesības sevi neinkriminēt, tiek vērtēts piespiešanas raksturs un pakāpe, atbilstošu procesuālo garantiju esība, kā arī iegūtā materiāla izmantošana.²⁵

Privilēģija sevi neinkriminēt pati par sevi neaizsargā pret apsūdzošu paskaidrojumu radīšanu, bet gan pret pierādījumu iegūšanu ar apspiešanas vai piespiešanas metodēm. Bažas par personas piespiešanu un Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta pārkāpumu var rasties situācijās, kad izmeklēšanas iestādes pret personu izmanto viltu, lai iegūtu informāciju, ko nevarēja iegūt, piemēram, nopratināšanas laikā. Tajā pašā laikā tiek atzīts, ka pēc būtības sevi neinkriminējošas liecības, kas no personas iegūtas, izmantojot piespiešanu, varētu tikt izmantotas apsūdzības pamatošanai, piemēram, lai iebilstu pret apsūdzētā paskaidrojumiem vai radītu šaubas par tiem, vai citādi vērstu uzmanību uz to ticamību. Privilēģija sevi neapsūdzēt nevar aprobežoties tikai ar paskaidrojumiem, kas ir tieši apsūdzoši.²⁶

Tiesības sevi neinkriminēt nav absolūtas. Lietotās piespiešanas pakāpe nav savienojama ar 6. pantu, ja tā pēc būtības liegusi privilēģiju sevi neapsūdzēt. Taču ne visa tieša piespiešana liegs privilēģiju sevi neapsūdzēt pēc būtības un tādējādi neizraisīs 6. panta pārkāpumu. Izšķiroša nozīme būs tam, kā piespiedu kārtā iegūtie pierādījumi izmantoti kriminālprocesā. Turklāt Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pantā vispārīgi nostiprinātais taisnīguma nosacījums attiecas uz visiem kriminālprocesiem, neatkarīgi no noziedzīgā nodarījuma veida. Sabiedrības intereses nevar attaisnot

²⁴ Rozenbergs J. Kriminālprocesa likuma komentāri. Zinātniska monogrāfija prof. K. Stradas-Rozenbergas zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 229.–230. lpp.

²⁵ ECT 10.06.2021. spriedums lietā *Bajić v. North Macedonia* (iesniegums Nr. 2833/13), 64. punkts.

²⁶ ECT 10.06.2021. spriedums lietā *Bajić v. North Macedonia*, 65.–66. punkts.

tādus pasākumus, kas pēc būtības atņem personas tiesības uz aizstāvību, tostarp Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pantā garantēto privilēģiju sevi neapsūdzēt.²⁷

Atbilstoši Eiropas Cilvēktiesību tiesas paustajam visupirms tiek vērtēts piespiešanas raksturs un pakāpe. Pēc tam tiek noteikts, vai izmantotās metodes ir pēc būtības liegušas personas tiesības sevi neinkriminēt. Visbeidzot ir jāņem vērā, vai iegūtais materiāls ir personu tieši inkriminējošs. Gadījumā ja ar piespiešanu iegūtais materiāls nav personu tieši inkriminējošs, nepastāv šķēršļi iegūto informāciju pierādīšanā izmantot kā palīgaktu.

Jautājums par tiesību neliecināt pret sevi ievērošanu saistībā ar salīdzināmo paraugu iegūšanu ir aktualizēts arī Senāta praksē. Senāts ir vērtējis tiesību jautājumu, kas saistīts ar tiesību neliecināt pret sevi garantēšanu situācijā, kad no personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, balss paraugi iegūti Kriminālprocesa likuma 226. panta kārtībā, veicot salīdzināmo paraugu iegūšanu speciālā veidā. Lietā gan pirmās, gan apelācijas instances tiesa atzina, ka balss paraugi iegūti tiesiski. Senāts vērsa uzmanību, ka lietā nav vērtēts, ka balss paraugu slepena iegūšana notikusi pēc tam, kad apsūdzētais bija atteicies balss paraugus izsniegt labprātīgi, tādējādi realizējis tiesības neinkriminēt sevi.

Lietā kasācijas instances tiesa atzina, ka tiesa nav vērtējusi apstākli, ka jau pirms lēmuma par paraugu iegūšanu speciālā veidā pieņemšanas persona ne tikai bija informēta par pastāvošajām aizdomām par viņa saistību ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu (bija atzīta par aizdomās turēto un iepazīstināta ar šo lēmumu), bet arī bija atteikusies inkriminēt sevi, atsakoties izsniegt balss paraugus. Nepieciešamība veikt speciālo darbību konkrētajā gadījumā bija pamatota ar mērķi, personu neinformējot, iegūt balss paraugu, kuru izsniegt labprātīgi persona atteikusies, nevis neatklāt personai, ka pastāv aizdomas par tās saistību ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Senāts atzina, ka tiesa nav ņēmusi vērā, ka saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 226. panta otro daļu paraugus, kurus var iegūt atkārtoti un kuriem ir pierādījuma nozīme kriminālprocesā, izņem atklāti, kad zudusi nepieciešamība to izpētes faktu turēt noslēpumā.²⁸

Kā redzams no apstākļiem, lietā speciālā izmeklēšanas darbība veikta ar mērķi apiet personas tiesības neliecināt pret sevi un pretēji konkrētās speciālās izmeklēšanas darbības mērķim un nosacījumiem, lai pret personas gribu iegūtu viņas balss paraugu. Jautājums par to, kā balss paraugu varētu iegūt neatkarīgi no personas gribas, ir ļoti interesants. Situācijas risinājums, iespējams, būtu citāds, ja speciālā izmeklēšanas darbība tiktu veikta atbilstoši tās procesuālajiem nosacījumiem. Taču šādā situācijā aktuāls ir jautājums, vai, veicot speciālo izmeklēšanas darbību, pārbaudot personas saistību ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, iespējams pret personas gribu iegūt viņu tieši inkriminējošu pierādījumu, tostarp vai šādā gadījumā ir nepieciešams viņu informēt par tiesībām neliecināt pret sevi.

²⁷ ECT 10.06.2021. spriedums lietā *Bajic v. North Macedonia*, 67.–68. punkts.

²⁸ Augstākās tiesas 2021. gada 29. jūlija lēmums lietā Nr. SKK-237/2021, ECLI:LV:AT:2021:0729.114100761 16.11.L.

Kopsavilkums

1. Kā kriminālprocesuāls pamatprincips nevainīguma prezumpcija noteic priekšrakstus procesuālajai kārtībai un uzliek pienākumu kopumu izmeklētājiem, prokuroriem un arī tiesai. Šis pienākumu kopums var izpausties kā pienākums veikt izmeklēšanas darbības tikai noteiktā veidā, kā arī noteiktos apstākļos ierobežot to veikšanu.
2. Tiesības klusēt plašākā nozīmē personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, garantē viņai tiesības neliecināt pret sevi. Šīs tiesības nav tulkojamas šauri un nav attiecināmas tikai uz personu inkriminējošu paskaidrojumu sniegšanu. Šī garantija principā aizsargā personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību, no tā, ka šī persona pret viņas gribu sniedz sevi inkriminējošus pierādījumus.
3. No nevainīguma prezumpcijas izrietošās tiesības neliecināt pret sevi tieši attiecas uz ziņu par faktiem iegūšanu un vispārinātā veidā nosaka striktus nosacījumus tam, kā procesuālajās darbībās var iesaistīt personu ar tiesībām uz aizstāvību un kādas ziņas par faktiem no šīs personas var iegūt.
4. Lai noteiktu, vai ir ievērotas no nevainīguma prezumpcijas izrietošās garantijas, vispirms tiek vērtēts piespiešanas raksturs un pakāpe. Pēc tam tiek noteikts, vai izmantotās metodes ir pēc būtības liegušas personas tiesības sevi neinkriminēt. Visbeidzot ir jāņem vērā, vai iegūtais materiāls ir personu tieši inkriminējošs. Gadījumā ja ar piespiešanu iegūtais materiāls nav personu tieši inkriminējošs, nepastāv šķēršļi iegūto informāciju pierādīšanā izmantot kā palīgaktu.
5. Kriminālprocesa likuma 226. pantā noteiktās speciālās izmeklēšanas darbības ietvaros ir iespējams iegūt salīdzināmo, piemēram, balss, paraugu. Tas var notikt ar mērķi pārbaudīt aizdomas par personas saistību ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Šādā veidā var tikt iegūts personu tieši inkriminējošs pierādījums. Tāpēc aktuāls ir jautājums, vai personu, pret kuru tiek veikta speciālā izmeklēšanas darbība, ir nepieciešams informēt par viņas tiesībām neliecināt pret sevi un praktiski garantēt šo tiesību īstenošanu. Gadījumā ja persona netiek par šīm tiesībām informēta, būtu konstatējams tiesību neliecināt pret sevi pārkāpums, kas liedz iegūto ziņu par faktiem izmantošanu pierādīšanā.